

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΙΑΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΙΑΣ (LES RACINES HISTORIQUES DU RAPPROCHEMENT GRECO-BULGARE)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κ. ΝΙΚΟΛΑΙ ΤΟΔΟΡΟΒ

“Ολη ή Εδρώπη είναι παραφορτωμένη από τὸ ἱστορικὸ παρελθόν της. Αὐτὸ ὅμως ἰσχύει στὸ μεγαλύτερο βαθμὸ γιὰ τὰ Βαλκάνια, ὅπου οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν πάντα ἦταν περίπλοκες καὶ πολὺ συχνὰ ἐχθρικές. Σταυροδρόμι ἀπὸ τὴν βαθιὰ ἀκόμα ἀρχαιότητα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, κέντρο μεγάλων κρατικῶν σχηματισμῶν, πὸν διαδοχικὰ ἀναπτύσσονταν καὶ κατέρρεαν, μολονότι κατάφεραν νὰ μᾶς κληρονομήσουν βαριὰ ἐπακόλουθα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνταν ἐπιδέξια μέχρι πρόσφατα γιὰ τὴν ὑποδαύλιση ἀκραίου ἐθνικισμοῦ, τὰ Βαλκάνια ὡς τώρα δὲν ἔχουν ἀπαλλαγεῖ τελείως ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις τοῦ παρελθόντος. Γι’ αὐτὸ καὶ τὸ θέμα τῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν καὶ γιὰ τὴν προσέγγισή τους ἔχει ἰδιαίτερη ἐπικαιρότητα.

Τὸ θέμα πὸν ἀνήγγειλα γιὰ τὴ σημερινή ἐπίσημη συνεδρίαση στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, δὲν ἔχει ὡς σκοπὸ νὰ ἀποτιμήσει τὶς σύγχρονες βουλγαρο-ελληνικές σχέσεις, ἀλλὰ νὰ ἀποκαλύψει ὀρισμένες ἐκδηλώσεις προσέγγισης καὶ συνεργασίας μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων στὸ παρελθόν. Διάλεξα τὸν 19ο αἰῶνα, γιὰτὶ στὶς περιόδους τοῦ ἔνοπλου ἀγῶνα γιὰ ἐλευθερία καὶ γιὰ ἀποτίναξη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, διαγράφονται καλύτερα οἱ ἀρετές, πὸν χαρακτηρίζουν τὸν κάθε λαό.

Ἡ τεράστια σημασία τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς ἐπανάστασης

δὲν ἐξαντλεῖται μόνο μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διεξήγαγε στὴ διάρκεια ὀκτῶ ἐτῶν σκληρὸ ἀγῶνα ἐναντία σ' ἕναν ἐχθρὸ, ποὺ ἦταν πολὺ ὑπέρτερος σὲ στρατιωτικὲς δυνάμεις καὶ οικονομικοὺς πόρους. Ἡ σημασία τῆς στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία καθορίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπανάσταση κηρύχθηκε, ὅταν στὴν Ἑυρώπη κυριαρχοῦσε ἡ ἀντίδραση, ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Συμμαχία τῶν ἐνωμένων μοναρχιῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο ἰσχυρὸ πλῆγμα κατὰ τοῦ συστήματος, ποὺ κήρυξε ἐκτὸς νόμου κάθε ἐπαναστατικὴ σκέψη καὶ ἐκδήλωση, ἐπιστρατεύοντας ἐναντίον τους τὶς συλλογικὲς ἐνέργειες τῶν ἀστυνομικῶν καὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων τῶν κύριων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση μετατράπηκε σ' ἐκεῖνο τὸν ἐλκτικὸ πόλο, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο συσπειρώθηκαν ὅλες οἱ προοδευτικὲς δυνάμεις.

Ἡ ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων ἔγινε δεκτὴ μὲ εὐλακρινῆ καὶ ἐνθερμη συμπαράσταση ἀπ' ὅλη τὴν πολιτισμένη ἀνθρωπότητα. Ἐθελοντὲς ἀπὸ παντοῦ πῆραν τὸ δρόμο γιὰ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ ν' ἀγωνισθοῦν γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς χώρας ποὺ στάθηκε τὸ λίκνο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Σὲ βοήθειά τῆς προσέτρεξαν καὶ οἱ γειτονικοὶ λαοὶ ἀπὸ τὰ Βαλκάνια.

Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδώσω βιβλίο, μὲ πρόλογο ἀπὸ τὸν ἀξιότιμο ἀκαδημαϊκὸ καὶ φίλο Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποκάλυψε τὴ βαλκανικὴ διάσταση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης καὶ ἀποτέλεσε προσπάθεια νὰ μελετηθεῖ ὁ χεῖμαρρος Βουλγάρων ἐθελοντῶν, τόσο στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, ὅσο καὶ στὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδας. Περιέχει ἕναν κατάλογο χιλίων Φιλικῶν, ποὺ βρῆκαν ἄσυλο στὴ Ρωσία μετὰ τὴ μάχη τοῦ Σκουλερίου¹.

Σὲ χιλιάδες ἀνέρχονται οἱ Βούλγαροι ἐθελοντὲς, ποὺ πῆραν μέρος σ' ὅλες σχεδὸν τὶς μεγαλύτερες μάχες στὴν Ἑλλάδα: Τριπολιτσά, Ναύπλιο, Κόρινθο, Δερβενάκια, Βλαχόρι, Πέτα, Ἀθήνα, Θήβα καὶ ἄλλοῦ. Σημαντικὴ ὁμάδα πῆρε μέρος καὶ στὴν ἡρωικὴ ἄμυνα τοῦ Μεσολογγίου. Δὲν εἶναι λίγοι οἱ Βούλγαροι ποὺ ἀπόκτησαν φήμη σὰν διοικητὲς: μερικὲς δεκάδες ἀξιωματικοί, καμιά δεκαριά στρατηγοὶ καὶ χιλίαρχοι. Μὲ τὴ μαζικὴ τους συμμετοχὴ στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821-1829 οἱ Βούλγαροι ἀπέδειξαν τὴ σταθερὴ τους προσήλωση στὴν ἐλευθερία, τὴν προθυμία νὰ τὴν ὑπερασπίζουν μὲ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὸν ὁποῖο τοὺς συνέδεαν κοινοὶ σκοποί. Ἕνας ἀπὸ τοὺς συμπολεμιστὲς τῶν Βουλγάρων ἀγωνιστῶν, ὁ Ἕλληνας Κωνσταντῖνος Λεβίδης, γνωστὸς ἀργότερα ὡς πατριάρχης τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας, ἔγραψε στὰ 1860, σὲ περίοδο ὀξυμμέ-

1. Τὸ ν τ ο ρ ω φ Ν., Ἡ βαλκανικὴ διάσταση τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. (Ἡ περίπτωση τῶν βουλγάρων). Ἀθήνα, Gutenberg, 1982.

νων βουλγαρο-ελληνικῶν σχέσεων: «Οἱ βούλγαροι στρατηγοὶ Χατζῆ-Μιχάλης καὶ Χατζῆ-Χρηῆστος, ἀρχηγοὶ βουλγάρων, συνηγωνίζοντο μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, Βοτζάρου, Καραϊσκάκη καὶ λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος ἡρώων, τὸν ἱερώτατον ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἀγῶνα· ἀφθονον βουλγαρικὸν αἷμα ἔρρευσε μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ὅπου ἔλαβε θανατηφόρους κτύπους ὁ ἕως τότε ἀήττητος νομισθεὶς κολοσσὸς τῆς Τουρκίας»².

Ἡ ἐπανάσταση, πὸν σχεδιάσθηκε καὶ προετοιμάσθηκε ἀπὸ τῆ Φιλικῆ Ἑταιρεία στὴν ἀρχὴ σὰν παμβαλκανικὸς ξεσηκωμὸς γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας μέσω ἀνατροπῆς τῆς «ὀθωμανικῆς τυραννικῆς διακυβέρνησης», δὲν μποροῦσε νὰ μὴν προκαλέσει τὴ συμπάθεια τῶν πλατιῶν στρωμάτων τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Ἡ κοινὴ μοίρα τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων ἔθετε μπροστὰ τους τὸ ἴδιο καθῆκον· νὰ ξεσηκώσουν ὅλες τὶς ἐθνικὲς δυνάμεις γιὰ τὴν ἀποτίναξη τῆς ξένης κυριαρχίας.

Τὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κινήματα τῶν διαφόρων βαλκανικῶν λαῶν ἐπέδωκαν παραπλήσιους ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τους σκοπούς, ἦταν ὅμοια ὡς πρὸς τὶς βασικὲς τους κινήτριες δυνάμεις, καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα —μαζικὸς ἐπαναστατικὸς ξεσηκωμὸς τῶν πλατιῶν λαϊκῶν μαζῶν γιὰ ἀποφασιστικὴ μάχη μὲ τὸν μακροαῖονο ὑποδουλωτῆ. Τὸ γενικὸ ἀπελευθερωτικὸ νόημα κάθε ἐπαναστατικῆς ἐνέργειας ὁποιοῦδήποτε βαλκανικοῦ λαοῦ γινόταν ἀμέσως ἀντιληπτὸ καὶ γρήγορα ἔβρισκε ἀπήχηση στοὺς ὑπόλοιπους βαλκανικοὺς λαοὺς. Ὁμως ὁ διαφορετικὸς βαθμὸς τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς καὶ ἐθνικο-πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης καὶ ἡ συνδρομὴ ἄλλων περιστάσεων δὲν τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ δημιουργήσουν, παρὰ τὴ γενικὴ κλίση, ἓνα ἐνιαῖο παμβαλκανικὸ ἀπελευθερωτικὸ μέτωπο. Ἡ προετοιμασία παμβαλκανικῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τῆ Φιλικῆ Ἑταιρεία, καὶ ὅλες οἱ μετέπειτα προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωση παμβαλκανικῆς ἀποφασιστικῆς ἐπιχείρησης, ἡ ὁποία νὰ ἐξαλείψει συγχρόνως γιὰ ὅλους τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς τὴν ἐθνικὴ καταπίεση καὶ τὸ ἐπιβεβλημένο ξένο φεουδαρχικὸ σύστημα, δὲν ἔδωσαν τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα.

Ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸ ὅμως οἱ ἐθνικοὶ ἐπαναστατικοὶ ἀγῶνες, πὸν ὀδηγοῦν τοὺς Ἕλληνας καὶ Βουλγάρους στὸν κοινὸ σκοπὸ κατὰ τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, συνοδεύονται ἀπὸ συμπάθεια, ὕλικὴ καὶ ἠθικὴ ὑποστήριξη, ἀπὸ προσπάθειες γιὰ κοινὲς συνωμοσίες καὶ πολλὰ συχνὰ ἀπὸ ἄμεση συμμετοχὴ στὶς ἐξεγέρσεις.

Ἰδιαίτερο ρόλο γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων παίζουν οἱ Ρωσο-τουρκικοὶ πόλεμοι τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν σχηματίζονται κοινὰ ἐθελοντικὰ

2. Ἐφ. «Ἐλπίς», Ἀθήνα. 21 VI. 1860.

τημήματα στη σύνθεση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Ἔτσι στὴν πορεία τοῦ ρωσο-τουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1806-1812 ὡς διοικητὴς τῶν Βουλγάρων ἐθελοντῶν, ποὺ ἀπαριθμοῦν 2.000 ἄνδρες, διορίζεται ὁ Δημήτριος Βατικιώτης, ὁ ὁποῖος ἀργότερα παίρνει μέρος στὶς μάχες τῆς Μπερεζίνας καὶ τῆς Λειψίας. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Ἕλληνας Δ. Βατικιώτης ἐκλέχθηκε ὡς ἀπόστολος ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ σταθεῖ ἐπικεφαλῆς τῶν Βουλγάρων ἐθελοντῶν στὴν προετοιμαζόμενη ἐπανάσταση. Κατὰ τὸν Ι. Φιλήμονα, «ὁ Βατικιώτης ἦταν Ἀρχηγὸς ὅλων τῶν Βουλγάρων, συμποσομένων εἰς 14.000 περίπου»³. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Βουλγάρων αὐτῶν προέρχεται ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸ ἔδαφος τῆς Βλαχίας, Μολδαβίας καὶ Βεσσαραβίας στὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Μερικὲς χιλιάδες ἀπ' αὐτοὺς ἐντάσσονται πραγματικὰ στὰ στρατεύματα τοῦ Α. Ὑψηλάντη καὶ Τ. Βλαντιμιρέσκου.

Ἡ τάση αὐτὴ ἐκδηλώνεται ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ καὶ στὰ χρόνια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου.

Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν βαλκανικῶν λαῶν ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος εἶναι ἀναμφίβολα ἓνα ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο γεγονός, ἰδιαίτερα ὅταν ἐπιχειροῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ στρατιωτικο-πολιτικὴ συγκυρία, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους. Οἱ Βούλγαροι ἀναμένουν τὴν ἐπικείμενη διέλευση τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων καὶ προετοιμάζουν τὸν πληθυσμὸ νοτίως τοῦ Δούναβη νὰ ἐξεγερθεῖ. Ἰδιαίτερα ἐνεργὸ ρόλο παίζουν οἱ Βούλγαροι μετανάστες στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος εἶναι μιὰ ἐνκαιρία προσάρτησης τῶν ὑπὸ ὀθωμανικὴ ἐξουσία ἐλληνικῶν ἐδαφῶν. Φουντώνει ἓνα ἰσχυρὸ κίνημα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Βόρειας Ἑλλάδας. Στὴν Ἠπειρο, στὴ Θεσσαλία ξεσπᾶ ἐξέγερση, ὑποβοηθούμενη ἀπὸ ὀμάδες ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ζήτημα γιὰ τὴ συμμετοχὴ Βουλγάρων στὸ κίνημα αὐτὸ δὲν ἔχει μελετηθεῖ, ὅμως ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τοὺς κοινὸς ἀγῶνες τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων. Ἐντονο παράδειγμα συνέχειας τῆς ιδέας γιὰ ἐπαναστατικὴ ἀλληλεγγύη εἶναι ἡ δράση τοῦ Ἡλίου Γκέκα Βούλγαρη, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν ἀγῶνων τοῦ 1821-1828 ἔφθασε στὸ βαθμὸ τοῦ χιλίαρχου. Ὁ Ἡλίας Γκέκας πῆρε μέρος καὶ ἀργότερα, τὸ 1854, στὶς μάχες τοῦ Βελεστίνου, τοῦ Δομοκοῦ, τῆς Καλαμπάκας καὶ ἄλλου κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Χουρμούζη καὶ τοῦ Χρήστου Χατζῆ-Πέτρου⁴.

3. Φιλήμων Ἰω., Δοκίμιον ἱστορικῶν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, Ναύπλιον 1934, σ. 186.

4. Τόντορωφ Ν., Τράικωφ Β., Βούλγαροι ἀγωνιστὲς γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας, Σόφια, 1971, σ. 347-350. (τὰ κείμενα δημοσιεύονται στὰ ἑλληνικὰ μὲ βουλγαρικὴ μετάφραση).

Ἴσως ὁ σχηματισμὸς ἔθελοντικοῦ σώματος μέσα στοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, ἐπανδρωμένο ἀπὸ ἐκπροσώπους διαφορῶν βαλκανικῶν λαῶν — Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Βλάχοι, Μολδαβοὶ, Μαυροβούνιοι — ἀποτελεῖ τὴ μαζικότερη ἐκδήλωση παμβαλκανικῆς δραστηριότητος στὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Ἡ συρροή ἔθελοντῶν στοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ ἦταν ἀθρόμη καὶ ἄρχισε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀκόμα μὲ τὴν εἴσοδο τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1853. Ἐπίσημα ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἔθελοντικοῦ σώματος ἀρχίζει στὰ τέλη Δεκεμβρίου 1853. Προβλέπεται τὸ σῶμα νὰ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τέσσερις λόχους ὑπὸ τὴ γενικὴ διοίκηση τοῦ Ἑλλήνα στρατηγοῦ Σάλλα⁵.

Πράγματι, πέρασε πιά ὁ καιρὸς τοῦ 1821, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ παμβαλκανικὴ ἰδέα, ἐνῶ οἱ ἔθνικες διαφορὲς στέκονται σὲ δεύτερη μοῖρα. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου τὰ ἔθνικα συμφέροντα ἔχουν πλέον διαφοροποιηθεῖ καὶ παρὰ τοὺς κοινὸς σκοποὺς καὶ ἰδανικά, κάθε ἔθνος ἔχει δικό του συγκεκριμένο πρόγραμμα. Τοῦτο βρῖσκει ἔκφραση στοῦ σχηματισμοῦ στρατιωτικῶν τμημάτων κατὰ ἔθνικότητα τὰ ὁποῖα εἶναι τρία ἑλληνικά τάγματα, δύο βουλγαρο-σερβικά (πὸν σύντομα ἔχουν χωριθεῖ) καὶ δύο μολδο-βλαχικά. Τὸ ἔθελοντικὸ σῶμα ἀριθμεῖ πάνω ἀπὸ 3.300 ἄτομα. Οἱ Μολδο-Βλάχοι εἶναι περίπου 1.300 ἄτομα, οἱ Ἕλληνες ἀνέρχονται σὲ 1.100, οἱ Βούλγαροι ξεπερνοῦν τοὺς 800 καὶ οἱ Σέρβοι εἶναι καμιά ἑκατοσταριά⁶.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι παρὰ τὴν ὑπαρξὴ ξεχωριστῶν τμημάτων κατὰ ἔθνικότητα, ἡ ἐπισκόπηση τῶν ὀνομαστικῶν καταλόγων μᾶς διαβεβαιώνει, πὼς ἀρκετοὶ ἔθελοντὲς δὲν ἀντιμετωπίζουν κατὰ τρόπο σχολαστικὸ τὴ διαφοροποίησιν αὐτῆ — μᾶλλον ἀποκαλύπτουμε Βούλγαρους καὶ Μαυροβούνιοι στοὺς ἑλληνικοὺς λόχους, Βλάχοι καὶ Μολδαβοὶ στὰ βουλγαρικά τμήματα καὶ τὰ λοιπά. Ἀκόμα καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἀγωνιστῶν ἐντάσσονται στοῦ κίνημα σὰν φορεῖς μιᾶς παμβαλκανικῆς συνείδησης.

Ἐντονος ἐκφραστῆς αὐτῆς τῆς συνείδησης εἶναι ὁ Ἀριστείδης Χρυσοβέργης. Γεννημένος στὴ Μεσημβρία, τὴν παραμονὴ τοῦ πολέμου εἶναι λοχαγὸς στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ στὰ τέλη τοῦ 1853 κατευθύνεται πρὸς τὴ Ρωσία, γιὰ νὰ

5. Γ κ λ ο ὄ σ κ ω φ Χ ρ., Ἡ δράση τῶν Βουλγάρων ἐμικρέδων στὴ Μολδοβλαχία κατὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο. *Priturka kám Voennnoistoriceski sbornik*. τ. 28, 1979. (στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα).

6. Τ ό ν τ ο ρ ω β α Μ., Βούλγαροι ἔθελοντὲς στὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο. *Izvestija na Bálgarskoto Istoricesko Druzestvo*, τ. 37, 1985. (στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα).

πολεμήσει ὡς ἐθελοντής. Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος στὴν ἀναφορά του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Ρωσίας, ἐκεῖ πηγαίνει ὄχι κατ' ἐπιθυμίαν του ἢ σὰν ἀπεσταλμένος τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης, «ἀλλὰ μὲ ἐντολὴ τῆς λαϊκῆς ἐλληνικῆς ἐταιρείας, ἣ ὁποία ὀνομάζεται «Ἐνωσις τῶν Θρακο-Βουλγαρο-Σερβῶν», πὺν εἶναι μέλος της καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες, ὁ ἴδιος ὁ Χρυσοβέργης. Στὰ ἀπομνημονεύματά του «Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λεγεῶνας» ὁ Χρυσοβέργης περιγράφει τὴν πρώτη συνομιλία του μὲ τὸ γενικὸ διοικητὴ τοῦ Παραδονάβιου στρατοῦ Γκορτσακῶφ. Ὁ Ρῶσος στρατηγὸς τὸν ὑποδέχεται πολὺ ἐπιφυλακτικὰ, φοβούμενος, ὅτι ἔχει ἐμφανισθεῖ ἀκόμα ἓνας ὑποψήφιος γιὰ τὸ χρίσμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐθελοντῶν. Ὁ Γκορτσακῶφ συνιστᾷ διακριτικὰ στὸ Χρυσοβέργη ὅτι πρέπει νὰ ὑλοποιεῖ τὰ σχέδια, μὲ τὰ ὁποῖα ἔχει ἔρθει, στὴν ἴδια τὴ χώρα του —τὴν Ἑλλάδα. Στὴν παρατήρηση αὐτὴ ὁ Χρυσοβέργης ἀπαντᾷ μέσῳ τοῦ μεταφραστῆ: «Ἐν Ἑλλάδι ἀνεπτύχθη —ἐπολέμησα διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν της— ζῶ ἐν αὐτῇ καὶ διατελῶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ της· καὶ ὁπότεν εἶδον τὴν Μεγάλην Ρωσίαν νὰ λάβῃ τὰ ὄπλα κατὰ τῶν τυρῶνών μας, ἀκούσας τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μου καὶ τὴν φωνὴν τοῦ ἱεροῦ παντὸς χριστιανοῦ καθήκοντος ἦλθον ἐνταῦθα νὰ ἀγωνισθῶ μετὰ τῶν ἀδελφῶν ῥώσων ὑπὸ τὰς Αὐτοκρατορικὰς σημαίας»⁷.

Ἄρκετὰ ἐλλιπῆ εἶναι τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἐθελοντῶν στὴν Παραδονάβια ἐκστρατεία. Γενικά, οἱ ἐθελοντὲς χρησιμοποιοῦνταν κυρίως στὰ προωθημένα φυλάκια, γιὰ ἀνίχνευση καὶ καμιά φορὰ καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση μικρῶν στρατιωτικῶν μονάδων τοῦ ἐχθροῦ, καὶ γιὰ ἐπιθέσεις ἐνάντια σὲ ἐφοδιοπομπές. Ἐνα τμήμα περίπου 400 ἀνδρῶν βουλγαρικῆς καταγωγῆς κατέλαβε τὸ προωθημένο φυλάκιο στὸ Κιουτσουκ-Καϊναρτζή· ἄλλο τμήμα, ἀποτελούμενο ἀπὸ Ἑλληνας, χρησιμοποιήθηκε γιὰ ἀνιχνευτικὰς ἐνέργειες πέραν τοῦ Δούναβη, στὴν περιοχὴ τοῦ Γκιούργκεβο. Στὴ μάχη τοῦ Γκιούργκεβο, ὅταν ἓνα πολυάριθμο τουρκικὸ σῶμα ἐπιτίθεται ἐνάντια στὸ τμήμα τοῦ στρατηγοῦ Σοϊμόνοφ, παίρνει μέρος ὁ παπὰ Δούκας, ἐπικεφαλῆς τμήματος ἐλλήνων ἐθελοντῶν. Βουλγαρικὰ καὶ βλαχικὰ τμήματα, παίρνουν μέρος στὴν πολιορκία τῆς Σιλίστρας, ἐνῶ ὁ τρίτος λόχος τῶν Ἑλλήνων ἐθελοντῶν ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Στέργιου Χαρίση συμμετέχει στὴ μάχη τοῦ βουλγαρικοῦ χωριοῦ Τσέρνα τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1854, ὅπου πέφτουν νεκροὶ περίπου ἑκατὸ ἐθελοντές.

Μὲ τὸ ἀνοιγμα τοῦ Κριμαϊκοῦ μετώπου, λαμβάνεται ἀπόφασις οἱ Ἑλληνας

7. Χρυσοβέργης Ἰ. Α. ρ., Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λεγεῶνος, τ. 1-2, Odesa, 1887-1888, σ. 10.

να προσχωρήσουν στο έλληνικό τάγμα τῆς Βακλάβας στὴν Κριμαία, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι ἔμειναν στὸ Ἴσμαήλιο. Ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες ἐθελοντὲς στὴν Κριμαία, πάνω ἀπὸ 800, μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς περιπτώσεις Βουλγάρων, ποὺ εἶχαν ἐνταχθεῖ στοὺς ἑλληνικοὺς λόχους. Ἡ ἑλληνικὴ λεγεῶνα παίρνει μέρος στὴ μάχη τῆς Εὐπατορίας τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1855, ἐνῶ τὴν ἀνοιξη καὶ τὸ καλοκαίρι συγκαταλέγεται ἓνα ἑλληνικὸ τμήμα, ὅπου διακρίνεται ἰδιαίτερα ὁ Α. Χρυσοβέργης⁸.

Δὲ θὰ ἀναφερθῶ στὴ σειρὰ ἐπαναστατικῶν ἐκδηλώσεων κατὰ τὶς δεκαετίες τοῦ 30, τοῦ 40 καὶ τοῦ 60 τοῦ 19ου αἰῶνα, στὶς ὁποῖες διαφαίνεται ἐκ νέου ἡ ἐπιδίωξη συνένωσης τῶν προσπαθειῶν τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Εἶναι ἀρκετὰ μικρὴ ἡ ἐξάπλωση τῶν κινήματων αὐτῶν, γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ μιλᾷ κανεὶς γιὰ πανεθνικὲς ἐξεγέρσεις. Προβλέπονται συντονισμένες ἐνέργειες στὴ Βόρεια Βουλγαρία καὶ στὴ Θεσσαλία, στὴ Μακεδονία καὶ στὴν Κρήτη. Θὰ ὑπογραμμίσω μόνο, ὅτι ἀρχηγὸς μιᾶς τέτοιας ἐπιχείρησης εἶναι ὁ νεαρὸς τότε Γ. Ρακόβσκι, ὁ πασίγνωστος ἀργότερα ἡγέτης τοῦ βουλγαρικοῦ ἐθνικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἀνεπιφύκτου τοῦ Στεφανάκη Βογορίδη, μιᾶς ἄλλης προσωπικότητας, ἡ ὁποία μὲ τὴ δράση της ἀνήκει στὴν ἱστορία τῶν δύο λαῶν. Τὸ 1841, στὴν προσπάθειά του νὰ περάσει μὲ μιὰ ομάδα Βουλγάρων, Ἑλλήνων καὶ Σέρβων τὸ Δούναβη ἀπὸ τὴ Βλαχία στὴ Βουλγαρία, ὁ Ρακόβσκι καταδικάζεται σὲ θάνατο. Σῶζεται ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, ὁ ὁποῖος μὲ πλαστὸ διαβατήριό τὸν βοηθᾷ νὰ φύγει στὴ Γαλλία. Τὸ γεγονός αὐτὸ δείχνει πόσο πρέπει νὰ προσέχει κανεὶς κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῶν βουλγαρο-ἑλληνικῶν σχέσεων, ἀκόμα καὶ ὅταν αὐτὲς ἐπίσημα κρίνονται ὡς ὀξυμμένες λόγω τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγώνων. Τὸ 1863, στὸ ἀποκορύφωμα αὐτῶν τῶν ἀγώνων, ὁ Γ. Ρακόβσκι, ὡς προσωπικὸς φίλος τοῦ Κανάρη, ἐργάζεται ἐνεργᾶ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ἐξοικείωση τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν στὴν ἰδέα γιὰ συντονισμένες ἐνέργειες. Ὁ ἴδιος γράφει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ σερβικὴ κυβέρνησι, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐξουσία βρίσκεται σὲ πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει νὰ γίνει κἂν λόγος γιὰ προσέγγιση μὲ τοὺς σλαβικοὺς λαοὺς. Ὁ Ρακόβσκι δὲν παραλείπει νὰ προσθέσει, ὅτι πολλοὶ ἐπιφανεῖς Ἑλληνες κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἡγέτες ἐναποθέτουν μεγάλες ἐλπίδες στὴν προσέγγιση τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων. Ὁ Ρακόβσκι δηλώνει σχετικᾶ, ὅτι «οἱ Βούλγαροι καὶ ὅλοι οἱ Σλάβοι

8. Ο.π., σ. 18-34. *Тодорова М., The Greek Volunteers in the Crimean War. Ἑλληνο-Βουλγαρικὸ συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 1982. (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).*

τῆς τουρκικῆς ἐπικρατείας πάντα ἤμασταν φίλοι τῶν Ἑλλήνων καὶ τώρα θέλου-
με νὰ εἴμαστε»⁹.

Δύο χρόνια νωρίτερα, τὸ 1851, στὸ Βελιγράδι πεθαίνει ὁ δοξασμένος ἀγωνι-
στῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης Δημήτρης Τσάμης Καρατάσος. Ἐνθερμος
ὀπαδὸς τῆς ιδέας, ὅτι ὁ μοναδικὸς δυνατὸς καὶ ἀπαραίτητος σύμμαχος στὰ ἔθνικο-
απελευθερωτικὰ κινήματα εἶναι οἱ ἐπαναστατικὲς δυνάμεις κάθε λαοῦ, ὁ Καρατά-
σος ἐγκαταλείπει τιμὲς καὶ ὑψηλὲς θέσεις στὴν πατρίδα του Ἑλλάδα καὶ ἀφιερῶ-
νει ὅλη του τὴ ζωὴ στοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες, ποὺ διεξάγονται στὰ Βαλκά-
νια καὶ στὴν Ἰταλία. Διασχίζει τὰ ἐδάφη τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας, Μαυροβου-
νίου καὶ Κροατίας, ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀδελφικῶν βαλκανι-
κῶν λαῶν. Γιὰ τὸν Καρατάσο ὁ πατριωτισμὸς ὄχι μόνο δὲν ἀποκλείει, ἀλλὰ προϋ-
ποθέτει τὴν κατανόηση μεταξὺ Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων. Δικὰ του εἶναι
τὰ λόγια «Συνέσει, ἀγάπη καὶ ὁμοιοία, πρὸς δὲ καὶ τῷ ξίφει προσκτῆσονται ἔλλη-
νές τε καὶ σλάβοι ἐλευθερίαν καὶ δικαιώματα». Ἡ ἐκκλήση αὐτή, στὸ περιθώριο
τῶν ἀντάξιων ἔργων μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς, μεταβάλλεται σὲ ὄροκο μπροστὰ στὴ σο-
ρὸ τοῦ μακαρίτη, ὅταν προφέρεται στὶς τρεῖς βαλκανικὲς γλώσσες —στὰ σερβικά,
ἑλληνικά, βουλγαρικά. Ὅχι τυχαῖα ὁ ἐπικήδειος αὐτὸς λόγος ἐκδίδεται συγχρό-
νως στὶς τρεῖς γλώσσες¹⁰.

Σὰν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ τοῦ Γαριβάλδη, δεκά-
δες Βουλγάρων ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης. Μεταξὺ αὐτῶν
εἶναι καὶ οἱ δύο μεγαλύτεροι ἀδελφοὶ τοῦ Χατζῆ-Ντιμίταρ, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς γνωστό-
τερους βούλγαρους βοεβόδες. Ἀνάμεσά τους εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ θρυλικὸς καπετὰν
Πέτκο βοεβόδα¹¹, γιὰ τὸν ὁποῖο γύρισαν πρόσφατα ταινία στοὺς δρόμους τῆς Ἀθή-
νας, ἡ ὁποία εἶχε ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία στὴ Βουλγαρία.

Θέλω νὰ τελειώσω αὐτὴ τὴ σύντομη ἐπισκόπηση μὲ μιὰ ἄγνωστη γιὰ τὸ
ἑλληνικὸ κοινὸ καὶ λίγο γνωστὴ στὸ βουλγαρικὸ κοινὸ ἐκδήλωση Ἑλλήνων σὲ βοή-
θεια τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴ συμμετοχὴ Ἑλλήνων ἐθελοντῶν στὰ
βουλγαρικὰ ἐθελοντικὰ τμήματα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ρωσο-
τουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877-1878. Ὅταν κηρῶσσεται ἡ δημιουργία τῆς βουλγα-

9. Т р а ї κ о φ В., Ρακόβσκι καὶ οἱ βαλκανικοὶ λαοί. Σόφια, 1981, σ. 366. (στὴ βουλγα-
ρικὴ γλώσσα).

10. Т ό ν τ ο ρ ο φ Ν., Ἐνα ντοκουμέντο γιὰ τὴν Βαλκανικὴ ἐνότητα καὶ γιὰ τοὺς ἔθνι-
κοαπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες. Izvestija na Instituta za Bǎlgarska Istoria, τ. 16-17. Σόφια,
1966, σ. 499-516. (στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα).

11. Ν τ ά ν ο β α Ν., Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866-1869 καὶ ἡ βουλγαρικὴ κοινὴ
γνώμη. Istoriceski Pregled, 1971, κν. 6, σ. 33-63. (στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα).

ρικῆς ἔθνοφρουρᾶς ὡς αὐτοδύναμης μονάδας στή σύνθεση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, οἱ Ἕλληνες ἐθελοντές πού εἶναι πρόθυμοι νά ἐνταχθοῦν στίς γραμμές τῆς εἶναι τόσο πολλοί, πού συντάσσονται κατάλογοι γι' αὐτούς. Δέν ἔχουν βρεθεῖ ὅλα τὰ ντοκουμέντα. Ὅμως μόνο σέ ἓνα κατάλογο ἀπὸ τὸ Μάιο 1877 ἀναφέρονται 109 ἄτομα ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Ἐκτὸς αὐτοῦ Ἕλληνες ἐθελοντές μπορεῖ νά συναντήσῃ κανεὶς σέ πολλὰ βουλγαρικά ἐθελοντικά τμήματα. Πρὶν μερικά χρόνια ὁ ἀπόγονος ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πεσόντες —τοῦ Νικολάου Σκουλά, ὁ ὁποῖος παίρνει μέρος στή μάχη τῆς Πλέβνας καὶ μετὰ πέφτει νεκρὸς γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Βουλγαρίας στὴν κορυφὴ Σίπκα— μὲ σύσταση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Π. Ζέπον καὶ ἐπισήμων ἐλληνικῶν ἀρχῶν περιόδευσε τίς τοποθεσίες, πού συνδέονται μὲ τὰ γεγονότα αὐτά.

Ἐδῶ θὰ ἀναφερθῶ ἐπίσης στὴν ἰδιαίτερη θέση, πού κατέχει ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἐθελοντές ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, συνονόματος καὶ συγγενῆς τοῦ θρῦλικοῦ Ἕλληνα ἀρχηγοῦ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. Τραυματισμένος στὴν κορυφὴ Σίπκα, ὁ Καραϊσκάκης συνεχίζει τὸν ἀγώνα τῶν Βουλγάρων, σὰν ἀρχηγὸς μιᾶς ὁμάδας στὴν ἐξέγερση τῆς Κρέσνας καὶ τοῦ Ραζλόγκ. Στίς ἐπικρίσεις ὀρισμένων ἐλληνικῶν κύκλων, πού τὸν κατηγοροῦν, ὅτι θυσιάσει τὸν ἑαυτό του καὶ ἄλλους Ἕλληνες γιὰ ξένες ὑποθέσεις, ὁ Καραϊσκάκης μὲ ἀξιοπρέπεια ἀπαντᾷ, ὅτι αὐτοὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, καὶ ὄχι γιὰ ἐδάφη¹².

Θέλω νά ὑποστηρίξω τὰ ὅσα εἶπα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκδηλωμένη ἐπιδίωξη γιὰ ἀλληλοβοήθεια στὸν ἀγώνα γιὰ ἐλευθερία, κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ μὲ μερικοὺς συλλογισμοὺς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πνευματικὴ συναναστροφή στὴν περίοδο αὐτή.

Ἡ πρόωρη πραγμάτωση τῆς ἀναγεννητικῆς πορείας τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ἡ πρόωρη ἐμφάνιση τῆς νεοελληνικῆς παιδείας καὶ λογοτεχνίας σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς προσδιορίζουν τὴ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων στὸ ἀρχικὸ στάδιο τῆς διαμόρφωσης τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς διανόησης στὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς διαδραματίζει τὸ ρόλο τοῦ μεσολαβητῆ ἀνάμεσα στὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ τοὺς Βούλγαρους. Γιὰ τοὺς Βούλγαρους ἔχει σημασία «ἡ ἐλληνικὴ πείρα» στὴν ἀποδοχὴ τῆς πολιτιστικῆς ἐπιρροῆς τῆς Εὐρώπης καὶ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀνάλογα μὲ τίς συγκεκριμένες συνθήκες στὰ Βαλκάνια. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ σημασία τῶν ἐλληνικῶν σχολείων στὰ βουλγαρικά ἐδάφη καὶ ὁ ρόλος τῶν ἐλληνικῶν γυμνασίων καὶ

12. Τ ό ν τ ο ρ ω φ Ν., Βούλγαροι καὶ Ἕλληνες στὴν νεότερη ἐποχὴ. *Balkani*, 1, Iz vzai-mootnoseniata na balkanskite narodi, Σόφια, 1966, σ. 42-43. (στὴν βουλγαρικὴ γλῶσσα).

λυκείων, όπως και τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπου οἱ βούλγαροι ἀποκοτῶν τις πρώτες μὴ θρησκευτικὲς γνώσεις.

Τὰ ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα στὸ Βουκουρέστι, Ἰάσιο, Κυδωνία, Σμύρνη καὶ Ἄνδρο, Κωνσταντινούπολη, Χάλκη, Ἀθήνα, Γιάννενα (μετὰ τὴν ἐπανάσταση) ἀποτελοῦν τὰ βασικὰ διαφωτιστικὰ κέντρα, στὰ ὅποια οἱ Βούλγαροι διανοούμενοι ἀποκοτῶν μεγαλύτερη μόρφωση. Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο, γιὰ τοὺς βούλγαρους διατηροῦν τὴ σημασίαν τους ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ εἰδικευμένα σχολεῖα στὴ Χάλκη —τὸ θεολογικὸ καὶ τὸ ἐμπορικόν. Σ' αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα οἱ Βούλγαροι τρόφιμοι ἀναπτύσσονται πνευματικὰ καὶ γνωρίζονται μὲ τις νεώτερες ἰδέες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης¹³.

Γιὰ τὴν μεταδοτικὴν ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ πρότυπου κατὰ τὴν ἰδεολογικὴν ἀνάπτυξη τῶν βουλγάρων συνηγοροῦν οἱ ἀναμνήσεις τῶν Ἰβάν Ντομπρόβσκι, Μ. Δ. Μπαλαμπάνοφ κ.ἄ., πὺν σπούδαζαν σὲ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Οἱ ἰδέες τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀνάπτυξης τῆς ἐθνικῆς παιδείας στὴ μητρικὴ γλῶσσα μετατρέπονται σὲ καθοδηγητικὴ ἀρχὴ γιὰ τοὺς περισσότερους Βούλγαρους διανοουμένους, πὺν ἐκπαιδεύθησαν στὰ ἑλληνικὰ διαφωτιστικὰ κέντρα, μεταβάλλονται ὅμως σύμφωνα μὲ τις βουλγαρικὲς συνθήκες. Οἱ ἐθνικὲς ἐπαναστατικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ἑλλήνων, πὺν ἐντυπωσιάζουν τοὺς Βούλγαρους σπουδαστὲς στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῶν Ἀθηνῶν, τονῶν μὲσα τους τὴν ἰδέαν γιὰ τὴ συνένωση τῶν προσπαθειῶν γιὰ κοινὸ καὶ οργανωμένον ἀγῶνα γιὰ ἀπελευθέρωση.

Ἡ μόρφωση πὺν ἀποκοτῶν οἱ Βούλγαροι στὰ ἑλληνικὰ μεσαῖα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, τοὺς ἀνοίγει τὸ δρόμον πρὸς τὸ ἀθηναϊκὸ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, πὺν κατέχουν ἄπταιστα, τοὺς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία, μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς, μὲ τὰ πρωτότυπα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, νεοελληνικὰ καὶ μεταφρασμένα εὐρωπαϊκὰ δείγματα. Ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία ἀντλοῦν ὕλικα καὶ ἰδέες, γιὰ νὰ διαμορφώσουν τις ἀντιλήψεις τους πάνω στὰ βασικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς, στὴν ὅποια ζοῦν. Μόλις κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα τὸ βουλγαρικὸ σχολεῖον καὶ τὰ βουλγαρικὰ βιβλία φθάνουν σὲ ἕνα τέτοιο ἐπίπεδον στὴν ἀνάπτυξίν τους, πὺν εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀνάγκας τῆς βουλγαρικῆς κοινωνίας καὶ νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖον καὶ τὴν παιδείαν¹⁴.

13. Σι σ μ ά ν ω φ Ι β. - Κ. Φώτιωβ, ζωὴ καὶ δράση του. Zbornik narodni umotvorenia, nauka i kniznina, kn. XI Σόφια, 1894. σ. 591-769. (στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα).

14. Ἀ λέ ξ ι ε β α Ἀ φ., Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς βουλγαρικῆς δια-

Ὁ μεσολαβητικὸς ρόλος τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας ἀνάμεσα στὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία καὶ τοὺς Βούλγαρους ἐκδηλώνεται ἰδιαίτερα στὸν τομέα τοῦ πεζοῦ λόγου. Μὲ τὶς μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἑλληνικά, στὸ Βούλγαρο ἀναγνώστη προσφέρονται κυρίως ἔργα τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, στὰ ὁποῖα αὐτὸς δὲν εἶχε προσβάσεις. Ἀπὸ τὰ ἑλληνικά κάνουν τὶς πρῶτες τους μεταφράσεις οἱ Σοφορόνι Βρατσάνσκι, Ράϊνο Πόποβιτς, Σάββα Ντομπροπλόντινι, Χρίστο Ποπβασίλεφ, Χριστάκη Πάβλοβιτς καὶ ἄλλοι. Οἱ Βούλγαροι λόγιοι τῆς Ἀναγέννησης μεταφράζουν ἀπὸ τὰ ἑλληνικά ἔργα τοῦ πεζοῦ λόγου διαφόρων λογοτεχνικῶν εἰδῶν, ὅπως διηγήματα, νοβέλες, θεατρικὰ ἔργα, μυθιστορήματα. Κόρια θέση κατέχουν οἱ μεταφράσεις ἔργων τῆς γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς λογοτεχνίας καὶ περιπετειωδῶν μυθιστορημάτων. Μὲ τὶς μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἑλληνικά ὁ Βούλγαρος ἀναγνώστης τῆς Ἀναγέννησης γνωρίζεται μὲ τὰ λεγόμενα «λαϊκὰ βιβλία», ὅπως «Μυθολογία Συντίπα φιλοσόφου», ἢ «Ἀλεξάνδρεια» (=Μεγαλέξανδρος), «Πανουργίες τοῦ Μπερτόλδου», μὲ τὰ διηγήματα τῆς γαλλίδας συγγραφέως Jeanne-Marie Leprince de Beaumont, μὲ τὸ δραματικὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Trautzschen «Βελισσάριος», μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Daniel De Foe «Robinson Crusoe», μὲ τὶς νοβέλες τοῦ Bernardin de Saint-Pierre κ.ἄ.

Κατὰ τὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα δημιουργοῦνται προϋποθέσεις γιὰ ἐπαφὲς μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ στὸν τομέα τῆς ποίησης. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση, ἣ ὁποία κατὰ τὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ περασμένου αἰῶνα σημειώνει ἀξιολογικὰς ἐπιτυχίες, οἱ πρῶτοι Βούλγαροι ποιητὲς διδάσκονται νὰ στιχογραφοῦν. Οἱ ἴδιοι μεταφράζουν καὶ μιμοῦνται τὰ ἑλληνικὰ ποιητικὰ δείγματα, ἀφομοιώνοντας ἔτσι τὴν τεχνικὴν τοῦ ἔμμετρον λόγου. Οἱ πρῶτες μεταφράσεις ποιητικῶν ἔργων, ἀπὸ τὰ ἑλληνικά, ἀνήκουν στὸν Ἀναστάς Κιπιλόβσκι καὶ τὸν Κωνσταντὶν Ὁγκνιάνοβιτς, ποὺ διδάσκονται ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ «νεοέλληνα Ἀνακρέοντα», ἀπὸ τὸ λυρικὸ ποιητὴ Ἀθ. Χριστόπουλο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Σοῦτσο —ἐκπρόσωπο τοῦ ρομαντισμοῦ στὴ φαναριώτικη ποιητικὴ σχολή. Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση διαδραματίζει ἰδιαίτερα σπουδαῖο ρόλο στὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Π. Ρ. Σλαβεΐκοφ ὡς ποιητῆ¹⁵.

Ὁ κύκλος τῆς ἑλληνικῆς ἐπίδρασης περιλαμβάνει καὶ τὸ βουλγαρικὸ περιο-

νόησης στὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης. *Studia Balcanica*, τ. 14, 1979, σ. 156-180. (στὴ βουλγαρικὴ γλώσσα).

15. Πένεβ Μπ., Ἱστορία τῆς νέας βουλγαρικῆς λογοτεχνίας, τ. II (ἔκδ. II), Σόφια, 1977, σ. 72-88. (στὴν βουλγαρικὴ γλώσσα).

Ἀλέξιεβα Ἀφ., Βουλγαρικὲς μεταφράσεις ἀπὸ ἑλληνικὰ πεζογραφήματα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς βουλγαρικῆς Ἀναγέννησης. Σόφια, 1986 (ὑπὸ ἐκτύπωση). (στὴν βουλγαρικὴ γλώσσα).

δικό τύπο στα χρόνια της ΐδρυσής του. Διδασκόμενος από την έλληνική πείρα και έπωφελοόμενος ορισμένων έλληνικων περιοδικων εκδόσεων, όπως «Αίσθητική των ωφελίμων γνώσεων», «Αμάθεια» και «Τηλέγραφος του Βοσπόρου», ο γενάρχης τής βουλγαρικής δημοσιογραφίας Κωνσταντίν Φώτινοφ κατορθώνει να ικανοποιησει μιὰ κοινωνικο-ιστορική ανάγκη τής εποχής τής ΎΑναγέννησης με την ΐδρυση του πρώτου βουλγαρικού περιοδικού «Λιουμποσλόβιε» (Φιλολογία). Πάλι με έλληνικό πρότυπο —τό δημοφιλές περιοδικό «Ερμής ο Λόγιος», που τυπώνεται στη Βιέννη, ο Ύβαν Ντομπρόβσκι αρχίζει να εκδίδει επίσης στη Βιέννη τὸ δικό του «Μιροζρένιε», δηλαδή, «Κοσμοαντίληψη».

Όταν μιλοῦμε γιὰ τὸ θετικό ρόλο τής ελληνικής επιρροής στη βουλγαρική ΎΑναγέννηση, πρέπει να τονίσουμε τὴ μεγάλη σημασία τής ιδεολογίας του έλληνικού διαφωτισμοῦ κατὰ τὴ διαμόρφωση των αντιλήψεων τής βουλγαρικής διανοησης. Τὰ αποτελέσματα αὐτῆς τής επιρροής μπορεί να δεῖ κανείς στις αντιλήψεις των Βουλγάρων τής ΎΑναγέννησης πάνω σ' ὅλα τὰ καίρια ζητήματα τής εποχής.

Όπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ ἀποδοχή τής ελληνικής επιρροής πραγματοποιεῖται κυρίως χάρη στη συννααστροφή των βουλγάρων με τὸνς εκπροσώπους του έλληνικού προοδευτικού στοχασμοῦ στα μεγάλα κέντρα τής ελληνικής παιδείας. Ἐτσι ὁ Βούλγαρος διανοούμενος ἀπὸ τὸ πρώτο ἡμισυ του 18ου αἰώνα Παρθένιος Πάβλοβιτς ἐξιστορεῖ στὸ βιογραφικό του ἔργο, ὅτι στὶς ἀρχές του αἰώνα σπουδάσε στη γενέτειρά του Σιλίστρα, κοντὰ στον Ἑλληνα διδάσκαλο Παλαιολόγο Κωνσταντινοπολίτη, καὶ ἀργότερα στὸ Μεθόδιο Ἀνθρακίτη, γνωστό τής εποχής ἐκείνης διδάσκαλο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀφορισμένος ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὶς Καρτεσιανές αντιλήψεις του. Εἶναι γνωστό, ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅταν ὁ Παῖσιος Χιλιανδαρίτης ζεῖ καὶ ἐργάζεται στὸ Ἅγιο Ὅρος, λειτουργεῖ ἐκεῖ ἡ ἰδρυθεῖσα ἀπὸ τὸ διακεκριμένο Ἑλληνα διαφωτιστὴ Εὐγένιο Βούλγαρη Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία¹⁶. Τὸ γυμνάσιο τής Κυδωνίας, στὸ ὁποῖο σπουδάζει ὁ Ύβαν Σελιμίνσκι, φημιζεται με τὴ διδασκαλία των φυσικων ἐπιστημων¹⁷. Διδάσκαλοι στὸ γυμνάσιο αὐτὸ εἶναι ὁ Βενιαμίν ὁ Λέσβιος —ὄπαδὸς τής θεωρίας του Κοπέρνικου περὶ τής κινήσεως τής γῆς καὶ ὁ Θεόφιλος Καῖρης— ἐνθερμος λάτρης του ἱατροῦ-ὄλιστῆ Καμπάνη. Οἱ βούλγαροι νέοι σπουδάζουν ἐπίσης στὸ σχολεῖο του Θεόφилου Καῖρη στην Ἄνδρο.

16. Γόντορφ Ν., Ἡ εἰκόνα των Βουλγαρο-έλληνικων σχέσεων του 18ου αἰώνα στην Ἱστορία του Παῖσιου. In: Paisii Helendarski i negonata eroha, Σόφια, 1962, σ. 435-464. (στην βουλγαρική γλώσσα).

17. Ντίμτσεβα Ρ., Ἀπὸ τὴν ἱστορία του Ἑλληνο-βουλγαρικού Διαφωτισμοῦ κατὰ τὸ 18ο καὶ τὸ 19ο αἰώνα. Σόφια, 1985. (στην βουλγαρική γλώσσα).

Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι παράγοντες τοῦ βουλγαρικοῦ διαφωτιστικοῦ κινήματος Ἴβάν Ντομπρόβσκι, Ἰλαρίων Μακαριοπόλσκι, Στοιγιάν Τσομάκοφ, Νικόλα καὶ Ντιμίταρ Μιχάιλοφ κ.ἄ.

Ἡ ἐπαφὴ τῶν Βουλγάρων νέων καὶ ἐκπροσώπων τῆς διανόησης μὲ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔχει σὰν ἐπακόλουθο τὴν ἀποδοχὴ πολλῶν ιδεῶν, πὸν ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖο ἤδη διαμορφώνεται. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροή μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ αἰτήματα γιὰ δημιουργία νέου κοσμικοῦ σχολείου, γιὰ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ θρησκευτικὴ κοσμοαντίληψη καὶ τὶς δεισιδαιμονίες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα, στὰ ὁποῖα στηρίζονται οἱ Βούλγαροι ὁπαδοὶ τῶν διαφωτιστικῶν ιδεῶν. Ἡ ἐπιρροή αὐτὴ γίνεταῖ ἰδιαίτερα αἰσθητὴ στὰ ἐπιχειρήματά τους, πὸν ἀποδεικνύουν τὴν ἀνάγκη ἐκμάθησης μαθηματικῶν καὶ φυσικῆς. Στὰ συγγράμματα τῶν Ἴβάν Σελμίνσκι, Ἐμ. Βασκίντοβιτς, Νεόφυτ Ρίλσκι, Ἴβάν Ντομπρόβσκι καὶ ἄλλων ἀποκαλύπτουμε ἴχνη ἀπὸ τὴ φανερὴ ἐπίδραση τῶν ιδεῶν τῶν Κοραῆ, Λούκα, Ἀσωπίου, Κούμα, Κωνσταντᾶ καὶ Φιλιππίδη¹⁸.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει γιὰ μᾶς ἡ ἐπιρροή τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ στοὺς Βούλγαρους παράγοντες τῆς Ἀναγέννησης κατὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ἀντιλήψεων τους πάνω στὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ δημιουργία αὐτοκέφαλῆς ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδας τὸ 1833 ἔχει τὴν προῖστορία της στὴ μεγάλη ιδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς ριζοσπαστικὰς τάσεις τῆς ἑλληνικῆς Ἀναγέννησης καὶ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης. Στὰ ἔργα τῶν Κοραῆ, Φαρμακίδη καὶ ἄλλων ἀναπτύσσεται λεπτομερῶς ἡ θέση, ὅτι ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ στερηθεῖ ἀπὸ τὸ μονοπώλιό της πάνω στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ διαθέσουν περισσότερα ποσὰ γιὰ σχολεῖα, καὶ ὄχι γιὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησίες, ὅτι πρέπει νὰ διαφωτίσει κανεὶς τοὺς ἀγράμματους κληρικούς. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν Ἑλλήνων παραγόντων τῆς Ἀναγέννησης ἀπὸ τὴ φιλοτουρκικὴ θέση ὀρισμένων στελεχῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ὀδηγεῖ στὸ ἀνοιχτὸ αἶτημα τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ὁμοϊδεατῶν του γιὰ τὴν ἀπόσπαση τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴ δημιουργία δικῆς της ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἐκκλησίας. Οἱ Βούλγαροι διανοούμενοι τοῦ 19ου αἰῶνα γνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, στραμμένη κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πατριαρχείου. Στὴν πολεμικὴ τους ἐνάντια στὸν ἀνώτερο ἑλληνικὸ κλῆρο

18. Ν τ ά ν ο β α Ν., Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν ιδεολογία τῆς βουλγαρικῆς Ἀναγέννησης. Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ οἱ Βούλγαροι. *Studia Balcanica*, τ. 18, Σόφια 1985, σ. 41-71. (στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα).

μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα, οἱ βούλγαροι παράγοντες τῆς Ἀναγέννησης χρησιμοποιοῦν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν Κοραῆ καὶ Φαρμακίδη. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ λαμπρὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ὁμοιότητα πὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ γνωστὰ συγγράμματα τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας «Ρωσ-ἀγγλο-γάλλος», ὅπου κατακρίνεται ὁ κλῆρος γιὰ τὴν φιλαργυρία, τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν τουρκολατρία του, καὶ τὸ ἔργο «Μάτι Μπολγκάρια» («Μητέρα Βουλγαρία») τοῦ Νεόφυτ Μπόζβελι—ἰδεολόγου τοῦ βουλγαρικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος. Στὸν βουλγαρικό τύπο τῆς Ἀναγέννησης βρίσκουμε σὲ μετάφραση ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Φαρμακίδη «Ὁ Συνοδικὸς τόμος», ὅπου ἀποδεικνύεται τὸ δικαίωμα τῶν λαϊκῶν νὰ ἐκλέγουν τοὺς κληρικούς. Ἐνῶ στὰ συγγράμματα τοῦ Ἰβάν Σελιμίνσκι καὶ τοῦ Ἐμ. Βασκίντοβιτς βρίσκουμε μιὰ λεπτομερῶς ἀναπτυγμένη ἐπιχειρηματολογία ἐνάντια στὴν τυφλὴ ἀμόρφωτη δεισιδαιμονία, ὑποδανλιζόμενη ἀπὸ τοὺς κληρικούς, πὸν θυμίζει τὰ ἔργα τῶν Κοραῆ, Φαρμακίδη καὶ Βάμβα¹⁹.

Ἄλλος τομέας, στὸν ὁποῖο μπορεῖ καθαρὰ νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὴν ἐπίδραση τῆς ἰδεολογίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶναι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Κατὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ἐθνῶν τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας, ὡς πρὸς τὴ σημασία του, ξεπερνᾷ τὰ ὄρια ἑνὸς φιλολογικοῦ ζητήματος. Τὸ ποιά γλώσσα θὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, ὡς λογοτεχνικὴ, ἐπηρεάζει ἀποκλειστικὰ τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς τῶν πλατιῶν στρωμάτων στὴ μορφωτικὴ ζωὴ, τῆς ὅλης δραστηριοποίησής τους. Βαθμιαῖα, τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα ἀποκτᾷ στὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη τὴ σημασία κύριας ἰδεολογικῆς καὶ πολιτικῆς λογομαχίας, στὴν πορεία τῆς ὁποίας διαγράφονται τρεῖς βασικὲς τάσεις. Οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἐλλήνων διαφωτιστῶν πάνω στὸ γλωσσικὸ πρόβλημα εἶναι ὑποδειγματικὲς γιὰ τοὺς Βούλγαρους κατὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ βουλγαρικοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κοραῆ ἀσκοῦν ἐπίδραση στὸ Νεόφυτ Ρίλσκι καὶ τὸν Ἰλαρίον. Μακαριοπόλσκι, οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν συμβιβαστικὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, θεωρώντας, πὼς ἡ λογοτεχνικὴ γλώσσα πρέπει νὰ στηρίζεται συγχρόνως στὴν ἐκκλησιαστικὴ, σλαβικὴ γλώσσα καὶ στὸ ζωντανό, ὁμιλούμενο, λόγο. Ἐξ ἄλλου, ὁ Φώτινοφ, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς σλαβικῆς σχολῆς πάνω στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει τίς θέσεις του, στηριζόμενος στὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἑλλήνων ἀρχαῖστῶν. Διαγράφεται ἐπίσης ἡ τάση τῶν ριζοσπαστικὰ διατεθειμένων διανοουμένων, πὸν ὅμοια μὲ τοὺς δημοκρατικὰ

19. Σι σ μ ἄ ν ω φ Ι β., Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς Βουλγαρικῆς Ἀναγέννησης. In: *Bulgaria 1000 godini (927-1927)*. Σόφια, 1930, σ. 279-319. (στὴν βουλγαρικὴ γλώσσα).

διατεθειμένους Ἑλληνας κρίνουν, πὼς ἡ λογοτεχνικὴ γλῶσσα πρέπει νὰ στηρίζεται ἐξ ὀλοκλήρου στὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα²⁰.

Οἱ κατευθύνσεις καὶ οἱ μορφές, μέσα στὶς ὁποῖες ἐκδηλώνεται ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴ βουλγαρικὴ Ἀναγέννηση δίνουν μόνον μιὰ ἀνεπαρκῆ εἰκόνα γιὰ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Γιὰ νὰ εἶναι πληρέστερη ἡ εἰκόνα αὐτή, πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ λαμβάνεται ὑπόψη καὶ ἡ ἀντίστροφη ἐπίδραση — ἡ συμμετοχὴ καὶ ὁ ρόλος μιᾶς σειρᾶς Βουλγάρων στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, λογοτεχνίας καὶ ἰδεολογίας. Μολονότι ἡ ἀντίστροφη αὐτὴ διαδικασία στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν δύο λαῶν δὲν εἶναι ἴδια μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιρροή, ἡ ἀγνοία τῆς ὁδηγεῖ σὲ λανθασμένη ἀντίληψη τῆς πολιτιστικῆς συναναστροφῆς Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων. Οἱ πρώτες ἐκδηλώσεις τῆς διαδικασίας αὐτῆς εἶναι οἱ μεταφράσεις στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα τῶν βιογραφιῶν ὀρισμένων Σλάβων ἁγίων, πὸν εἶχαν συνταχθεῖ στὰ βουλγαρικά. Ἐνδιαφέρονσα περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ μετάφραση τῆς περιοδείας τοῦ Ἁγίου Τάφου, πὸν συντάχθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα ἀπὸ τὸ Βούλγαρο Χριστόφορ Ζεφάροβιτς καὶ πὸν μεταφράσθηκε στὰ ἑλληνικά. Θὰ ἀναφέρουμε ἐπίσης τὰ ὀνόματα τῶν Νικόλα Πίκολο, Ἄθανὰς Βογορίδη καὶ τῶν ἀδελφῶν Χριστίδη, πὸν ἦταν διδάσκαλοι στὰ ἑλληνικά σχολεῖα στὸ Βουκουρέστι. Ὁ Πίκολο διδάσκει στὴ Χίο, ὁ δὲ Νεόφυτ Ρίλσκι εἶναι διδάσκαλος στὴ θεολογικὴ σχολὴ τῆς Χάλκης. Διαθέτουμε πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τοῦ διδάσκालου Ἀντιόντσο στὴν ἐμπορικὴ σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ τοῦ Ἰβάν Ντομπρόβσκι στὴ Σάμο. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ συνδρομὴ τοῦ Γαβριήλ Κρίστεβιτς στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου στὴ Σάμο.

Ὁ ρόλος τῶν Βουλγάρων παραγόντων τῆς Ἀναγέννησης στὴν πορεία τῆς ἀλληλεπίδρασης μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων διαφαίνεται καθαρὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ Βούλγαροι συντάσσουν ἔργα στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Οἱ Ἐμμανουήλ Βασκίντοβιτς, Κ. Φώτινοφ καὶ Ἰβάν Ντιμιτρίεβιτς γράφουν καὶ ἐκδίδουν στὰ ἑλληνικά διάφορα ἐγχειρίδια, ὁ δὲ Γκερηγκὸρ Παρλίτσεβ γράφει τὸ ἔργο «Ἀρματολός», μὲ τὸ ὁποῖο κερδίζει τὸ δάφνινο στεφάνι στὸν ποιητικὸ διαγωνισμό τῆς Ἀθήνας τὸ 1860. Στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα δημοσιεύει μιὰ σειρὰ συγγράμματα στὸν τομέα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁ Πέταρ Μπερόν. Οἱ τελευταῖες ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεις ἀποδείχνουν καὶ τὴν συνεργασία τοῦ Φώτινοφ στὸ ἑλληνικὸ περιοδικὸ «Ἀποθήκη». Εἶναι γνωστὸ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι στὰ τυπογραφεῖα τοῦ Χρίστου Πανίτσκοφ στὴ Βραῖλα καὶ τοῦ Κυριάκου Νταρζίλοβιτς στὴ Θεσσαλονίκη ἔχουν ἐκτυπωθεῖ πολλὰ ἑλληνικά βιβλία. Θὰ ἀναφέρουμε κι ἄλλο ἓνα παράδειγμα γιὰ τὴ

20. Πένεβ Μπ., ο.π., σ. 92-102.

συμβολή τῆς βουλγαρικῆς πλευρᾶς - τὴν παρουσία πολλῶν Βουλγάρων ἀνάμεσα στοὺς συνδρομητὲς ἑλληνικῶν βιβλίων στὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης.

Ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴ βουλγαρικὴ συμβολὴ στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο λαῶν, πρέπει νὰ ἀφιερώσουμε εἰδικὴ θέση στοὺς Βούλγαρους Πίκοιο καὶ Ἀθανάσιο Βογορίδη, ποὺ βρίσκουν πεδίο δράσης στὸν τομέα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης ὀφείλει στὸν Πίκοιο τὶς ἑλληνικὲς μεταφράσεις τῶν διηγημάτων τοῦ Μπερναρντὲν δὲ Σὲν Πιέρ, τὴ νεοελληνικὴ μετάφραση τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλῆ «Φιλοκτήτης». Στὸν ἴδιο ἀνήκει καὶ ἡ πατρότητα τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος «Ὁ θάνατος τοῦ Δημοσθένη». Οἱ Πίκοιο καὶ Βογορίδης ἔχουν ἐπαφὲς μὲ τοὺς πιὸ ριζοσπαστικὰ διατεθειμένους κύκλους τῶν Ἑλλήνων διαφωτιστῶν καὶ στὰ συγγράμματά τους στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς λογοτεχνίας ὑποστηρίζουν τὶς ιδέες τοῦ πατριάρχη τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ. Ἰδιαίτερα μεγάλες εἶναι οἱ ὑπηρεσίες τοῦ Βογορίδη ὡς μελετητῆ στὸν τομέα τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Δικὰ του ἔργα ἔχουν δημοσιευθεῖ στὸ ἐκδιδόμενο στὴ Βιέννη περιοδικὸ «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», τὸ ὁποῖο παίζει τὸ ρόλο τοῦ ἐντυπου ὄργανου τῆς ριζοσπαστικότερης τάσης στὸν ἑλληνικὸ Διαφωτισμό.

Μὲ ὅλα, ὅσα εἶπα ὡς ἐδῶ δὲν θέλω νὰ παραγνωρίσω τὶς ἀρνητικὲς διαδικασίες καὶ τραγικὲς συγκρούσεις, ποὺ ἀποτελοῦν θλιβερὴ σελίδα στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο λαῶν μας. Ὅμως ἀκριβῶς αὐτὲς δὲν κατέβαιναν ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ ἡμερήσιου τύπου πολλῶν περιοδικῶν, ἐπιστημονικῶν ἔργων ἐπὶ ἕναν αἰώνα περίπου —ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ 20οῦ αἰώνα. Εἶναι καλὰ γνωστὲς οἱ ἀντιβουλγαρικὲς καὶ ἀνθελληνικὲς ἐκδηλώσεις καὶ διωγμοί, ποὺ ἀνοίγουν τὸ δρόμο μιᾶς ἀνήκουστης σωβινιστικῆς προπαγάνδας. Τὸ αἷμα ποὺ ἔρρευσε ἀπερίσκεπτα, ἡ ἀποξένωση καὶ ἡ δυσπιστία, ὁ φόβος καὶ τὸ μίσος - αὐτὸς εἶναι ὁ ἀπολογισμὸς τῶν μερικῶν πολέμων. Ὅμως, νὰ ποὺ ἦρθε ὁ καιρὸς, νὰ ξεφυλλίσουμε ἐπὶ τέλους καὶ τὴν ἄλλη σελίδα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεών μας.

Εἶναι γεγονός, ὅτι μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδας κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀναπτύχθηκαν τέτοιες διμερεῖς σχέσεις, ποὺ ἔδωσαν λόγους νὰ μιᾶ κανεὶς γιὰ νέο στάδιο στὶς σχέσεις τῶν δύο χωρῶν. Σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα ἀποκαταστά-

21. Νικόλα Σάββα Πίκοιο, *Μελέτες καὶ καινούργια στοιχεῖα ἐκδιδόμενα μὲ τὴν ἐδκαίρῳ τῆς ἐπετείου τῶν ἑκατὸ ἐτῶν ἀπὸ τὸ θάνατό του (1865-1965)*, Σόφια, 1968 (στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα).

θηκαν σχέσεις εμπιστοσύνης, κατανόησης, συνεργασίας, πού στο παρελθόν ήταν αδιανόητες. Πρόκειται για σχέσεις, πού μπορούν να λειτουργήσουν ως παράδειγμα ειρηνικής συνύπαρξης ανάμεσα σε κράτη με διαφορετικό κοινωνικό σύστημα, σταθερά αποφασισμένα να συνεργάζονται στο όνομα τής ειρήνης και τής ασφάλειας για τὸ καλὸ τῶν λαῶν τους.
